

ВІКОВА СТРУКТУРА ЯК ФАКТОР ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

У статті на основі аналізу демографічних процесів та проведених перспективних розрахунків надано рекомендації щодо аспектів демографічної політики держави.

The article suggests recommendation concerning state demographical policy based on demographical processes analysis and forecasts performed.

Актуальність даного дослідження обумовлена тими зрушеннями у відтворенні населення внаслідок демографічної кризи 90-х років минулого століття, які призвели до руйнування механізму відтворення населення, погіршення його кількісних і якісних характеристик.

Аналізу демографічної ситуації, що склалася в Україні присвячено багато досліджень, як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, зокрема Стешенко В., Рудницького О., Курило І., Цапок С., Дехтяренко Ю., Піскунова С. та ін. [1,2,3]. Проте, увага більше приділяється проблемам демографічного розвитку України в цілому, а не її окремих регіонів. Однак наявність існуючих відмінностей у демографічних процесах викликає необхідність дослідження особливостей відтворення населення окремих частин країни, вимірюванню впливу на ці процеси окремих демографічних компонентів.

Одним з найважливіших факторів, які визначають режим відтворення населення є статева та вікова структура населення. Так, В. Стешенко вважає, що “оцінка якості населення неможлива без врахування змін його вікової структури й вікових відмінностей інтенсивності прояву окремих властивостей. Специфіка віку та статі як якісних ознак дозволяє характеризувати їх також як безпосередню основу формування різних властивостей населення, вважаючи статево-вікову структуру населення єдиною абсолютною структурою як такою, провідною елементно-структурною особливістю населення” [1, с.167]. Інший економіст, І. Курило також відмічає, що “розвиток населення в цілому, зрушення у його соціально-економічному складі відбуваються у зв’язку і під впливом динаміки його статево – вікового складу, співвідношень між поколіннями” [2, с.20].

Взаємообумовленість режиму відтворення населення та його вікової структури вказують на наявність внутрішніх взаємозв’язків між ними. Однак лише комплексне поєднання демографічних процесів з соціально-економічним розвитком у регіоні дозволяє більш повно осмислити внутрішній механізм відтворення населення та оцінити перспективи розвитку демографічних процесів конкретних територій.

У статті ставиться завдання на основі аналізу динаміки змін у віковій структурі населення за останні роки та проведених перспективних розрахунків показати який вплив мають ці зміни на динаміку показників відтворення населення, зокрема на народжуваність та смертність на прикладі Одеського регіону.

Зміни в чисельності та віковій структурі населення Одеської області у другій половині ХХ - початку ХХІ століття характеризуються даними табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка чисельності та вікової структури населення Одеської області

Рік	Чисельність населення, тис. осіб	З них у віці, %		
		0-14 років	15-59 років	60 років і вище
1959 (на 15 січня)*	2026,6	25,1	64,3	10,6
1970 (на 15 січня)*	2389,0	23,5	63,3	13,2
1979 (на 17 січня)*	2527,9	21,0	64,3	14,7
1989 (на 12 січня)*	2624,2	21,7	62,6	16,7
2001 (на 5 грудня)*	2455,7	16,8	63,5	19,7
2004 (на 1 січня)	2419,0	15,7	64,8	19,6

* дані переписів населення

Як видно, в останні роки відбулися суттєві зміни у віковій структурі населення. Характерною рисою цього періоду було поглиблення процесу старіння населення, що визначається підвищенням частки осіб віком 60 років і вище в загальній чисельності населення. За 45 років вона зросла на 9 відсоткових пункти і складає зараз п'яту частину населення області, а частка дітей за цей період скоротилася на 9,4 відсоткових пункти. Інтенсивність скорочення частки дітей посилилася в 90-і роки ХХ століття, коли Україну охопила глибока соціально-економічна та демографічна криза. Якщо за 30 років, починаючи з 1959 р., частка дітей у загальній чисельності населення скоротилася на 3,4 відсоткових пункти, то за останні 15 років – на 6 пунктів. Причиною старіння населення області в цей період було скорочення народжуваності, тобто старіння відбувалося “знизу”. У процесі еволюції структури відбулося переміщення в старші вікові групи через працездатне населення більш чисельних молодих груп.

Основними чинниками змін у структурі населення Одеської області виступають народжуваність і смертність, на частку яких припадає 80 відсотків загального приросту населення. Щоб визначити ступінь впливу процесів народжуваності та смертності на формування вікової структури населення та дати оцінку її розвитку в перспективі, необхідно розглянути дію кожного з цих процесів окремо.

Найбільший вплив на структуру населення має зміна народжуваності, специфіка впливу якої проявляється в тому що, визначаючи кожен раз чисельність когорти новонароджених, вона поступово від покоління до покоління формує вікову структуру. Таким чином, структура залежить від інтенсивності дітонародження певного календарного періоду та еволюції народжуваності в період, який передує календарному.

На формування вікової структури має вплив і динаміка смертності, однак взаємозв'язок смертності та вікової структури населення не однозначний. Ефект впливу смертності залежить від напрямку, вікової структури смертності та початкової вікової структури населення.

Динаміка народжуваності і смертності в Одеській області за 1970 – 2003 рр. наочно представлена на рис. 1.

За період з 1970 р. по 2000 р. народжуваність скоротилась на 37,8 відсотка, а смертність підвищилась на 74,2 відсотка. З рисунку видно, що народжуваність систематично скорочувалася, а починаючи з 2000 р. відмічається деяке її підвищення. За останні чотири роки її рівень зріс з 7,9 до 9,2 проміле, тобто на 16,5 відсотка. Що

стосується смертності, то її рівень з незначними коливаннями підвищувався протягом всього періоду і у 2003 р. досяг самого високого рівня за останні 50 років.

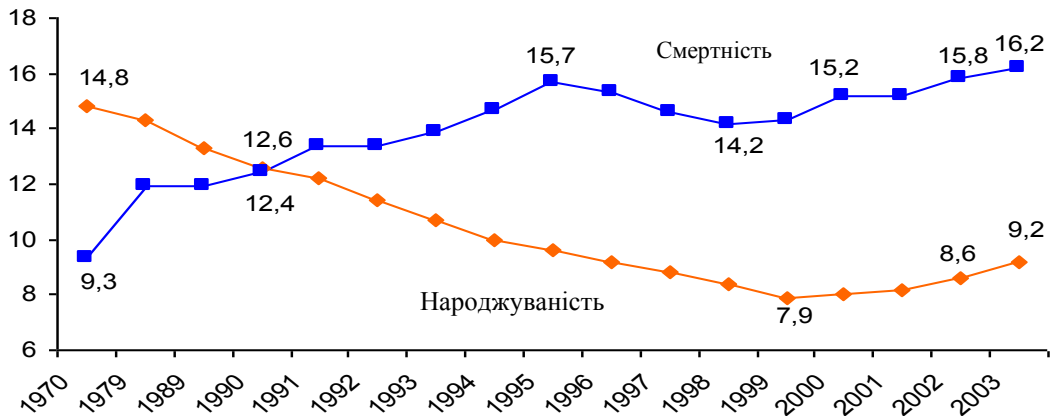

Рис. 1. Динаміка народжуваності та смертності в Одеській області

За прийнятою міжнародною шкалою оцінки значення коефіцієнтів природного руху населення, рівень народжуваності в Одеській області визначається як низький, а рівень смертності як високий. Народжуваність компенсує смертність лише на 57 відсотків, тобто відтворення населення забезпечується приблизно наполовину. Все це призвело до деформації вікової структури населення. Наочне представлення цьому дають піраміди статеві-вікової структури (у % до населення в цілому).

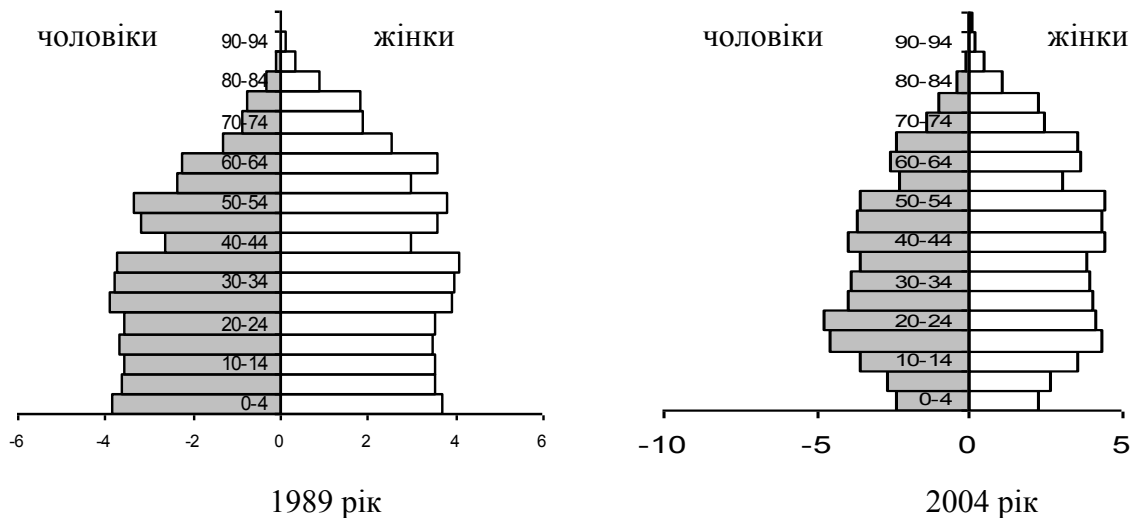

Рис. 2. Піраміди статеві-вікової структури населення Одеської області 1989 і 2004 рр.

Ще у 1989 р. піраміда представляла класичну стаціонарну структуру, яка за 15 років трансформувалась у регресивну. Надмірне звуження основи цієї піраміди свідчить про скорочення відносної чисельності молодших контингентів у населенні. Зниження частки молодших віків, в свою чергу, призводить до збільшення частки дорослого населення, особливо старшого покоління. Це означає втрату для Одеської області сприятливих демографічних перспектив і важливої передумови майбутнього

економічного розвитку, оскільки скорочується не лише демовідтворювальний, а й трудовий потенціал, поглиблюється процес старіння населення.

Рівень народжуваності залежить від вікових коефіцієнтів плідності жінок і вікової структури жінок вікової групи 15 – 49 років. Скорочення частки жінок репродуктивного віку веде до зниження рівня народжуваності, старіння населення та підвищення смертності.

Щоб з'ясувати, в якій мірі зміна спеціального коефіцієнту плідності була результатом змін у структурі населення необхідно елімінувати вплив цього фактору. Це завдання вирішується за допомогою побудови стандартизованого коефіцієнту плідності, тобто шляхом переважування вікових коефіцієнтів народжуваності за незмінними питомими вагами відповідних вікових груп, прийнятих у якості “стандартних”.

У 2003 р. у порівнянні з 1989 р. в області коефіцієнт плідності скоротився з 51,2 проміле до 34,9 проміле, тобто на 31,9 відсотка. А проведені нами розрахунки показали, що при незмінній віковій структурі населення коефіцієнт зменшився б на 29,3 відсотка. Фактичний коефіцієнт виявився нижчим за стандартизований на 1,3 промільних пункти, що підтверджує висновок про те, що ці зміни пояснюються погіршенням вікової структури жінок репродуктивного віку.

Нами були проведені перспективні розрахунки чисельності та структури населення Одеської області до 2019 р. За гіпотезу прогнозу прийнято збереження в прогнозованому періоді сучасних вікових коефіцієнтів плідності жінок, вікових коефіцієнтів смертності населення та відсутність зовнішньої міграції. Результати розрахунків представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Чисельність та структура населення Одеської області в 2004 – 2019 рр.

Рік	Чисельність населення, тис. осіб	З них у віці, %		
		0 - 14	15 - 49	50 і більше
2004	2419,0	15,6	52,6	31,8
2009	2369,9	14,0	51,8	34,2
2014	2304,3	13,9	49,7	36,4
2019	2220,7	13,9	48,3	37,8

З наведених даних видно, що у найближчі 10 – 15 років відбудеться скорочення загальної чисельності населення та суттєві зміни його вікової структури. Динаміка вікового складу населення у прогнозованому періоді буде характеризуватись його подальшим старінням. У 2019 р. у порівнянні з 2004 р. чисельність населення області скоротиться на 198,3 тисяч осіб, або на 8,2 відсотка, при цьому частка дітей зменшиться на 1,7 відсоткових пункти, або на 68,8 тисяч осіб, а частка старшої вікової групи підвищиться на 6,0 відсоткових пункти, або на 70,0 тисяч осіб. Старіння населення області буде відбуватися за будь-яких реальних змін у режимі його відтворення, оскільки відбувалась перебудова вікового складу населення у відповідності з надзвичайно низьким рівнем народжуваності у минулому і відбувається в сучасних умовах. Чисельність осіб працездатного віку також почне поступово скорочуватися.

Але найбільш негативним наслідком еволюції вікової структури населення регіону стане скорочення загальної чисельності та старіння контингенту жінок репродуктивного віку, що само по собі приведе до подальшого скорочення

народжуваності в області. Вікова структура жінок плідного віку Одеської області у 2004 та 2019 р. представлена у табл. 3.

Таблиця 3.

Вікова структура жінок репродуктивного віку Одеської області у 2004 та 2019 р.

Вік	У % до загальної чисельності жінок плідного віку	
	на 01.01.2004 р.	на 01.01.2019 р.
до 20	14,8	9,4
20 – 29	28,2	25,0
30 – 39	26,8	33,9
40 і старше	30,2	31,7
Разом	100,0	100,0

Дані таблиці свідчать, що в недалекому майбутньому відбудуться істотні зміни у віковій структурі жінок репродуктивного віку, що вплине на рівень народжуваності. Так, частка жінок групи 20 – 29 років, де рівень народжуваності найбільший, скоротиться на 3,2 відсотка, а частка групи жінок 40 років і старше, де рівень народжуваності значно нижчий, збільшиться на 1,5 відсотка.

Проведені нами розрахунки показали, що при збереженні народжуваності на рівні 2004 р., у 2019 р. загальний коефіцієнт народжуваності знизиться на 1,5 проміле. Тобто, вікова структура жінок буде відігравати негативну роль у відтворенні населення регіону.

Проведений аналіз впливу змін у віковій структурі населення Одеського регіону на показники відтворення населення дозволяє зробити такі висновки:

- за період 1990 – 2004 рр. відбулося значне погіршення вікової структури населення регіону;

- спеціальний коефіцієнт народжуваності знизився за рахунок змін у віковій структурі жінок репродуктивного віку на 3,6 відсотка;

- перспективні розрахунки показали, що процес деформації вікової структури населення продовжиться у бік зростання частки осіб в віці 60 років і старше і скорочення частки молодих вікових груп, що матиме негативні економічні, соціальні та демографічні наслідки.

Проблеми формування структури населення та параметрів його відтворення – це проблеми не лише регіонального рівня, і потребують подальшого наукового дослідження та прийняття заходів загальнодержавного рівня. Тільки державна, економічна та демографічна політика в змозі принципово змінити сучасний стан щодо народжуваності, смертності та міграції.

Література

1. Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України; Інститут економіки / В. Стешенко (ред.). – К., 2001, - 560 с.
2. Курило І. Деякі демографічні передумови формування економічної активності та соціальної стратифікації населення України // Україна: аспекти праці. – 2003. - №8. - С. 19-25.
3. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 року / НАН України; Інститут економіки. – К., 1999, - 56 с.
4. Пирожков С.И. Демографические процессы и возрастная структура населения. – М.: Статистика, 1976. - 136 с.